

DR KOSANA BEKER | VALENTINA LEPOJEVIĆ

DEINSTITUCIONALIZACIJA ŽENE SA MENTALNIM INVALIDITETOM

Avgust 2021. godine

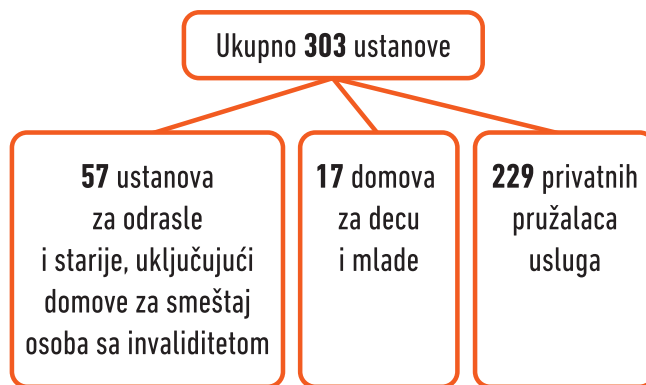
Uz podršku Fonda Ujedinjenih nacija za suzbijanje nasilja nad ženama u okviru projekta „Pristupačnost usluga ženama sa invaliditetom koje su preživele nasilje u rezidencijalnim ustanovama“ koji sprovode Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S i udruženje građanki FemPlatz.

U Srbiji se u ustanovama socijalne zaštite nalazi **veliki broj ljudi**: u državnim ustanovama je **14.512 osoba**, a u privatnim **8.617**.¹ U 2018. godini stacionarno je lečeno 33.212 osoba sa mentalnim invaliditetom (od toga 15.168 žena).²

Život u ustanovama odlikuje nedostatak privatnosti, nemogućnost odlučivanja o sopstvenom životu, društvena isključenost i nepoštovanje osnovnih ljudskih prava i dostojanstva osobe.³ Institucionalizacija može osobe sa invaliditetom izložiti nasilju i zlostavljanju, posebno žene sa invaliditetom.⁴ S druge strane, **život u zajednici** nije samo obezbeđivanje stambenog prostora u boljim životnim uslovima, već obezbeđivanje pristupa svim pravima, faktička ravnopravnost pred zakonom, uključivanje u programe zaštite od nasilja prema ženama, osnaživanje žena i jačanje samozastupničkih inicijativa.⁵

U Srbiji je 2011. godine započeta reforma sistema socijalne zaštite, koja je trebalo da donese prelazak sa modela koji se oslanja na rezidencijalne ustanove, na model usluga u zajednici (deinstitucionalizacija) i da obuhvati razvijanje integralne socijalne zaštite kroz razvoj kvalitetnih usluga i stručnog rada.⁷ Ovaj proces je praćen **brojnim teškoćama** zbog nedovoljno i neravnomerno razvijenih usluga podrške i servisa za samostalan život osoba sa invaliditetom i njihovu reintegraciju u zajednicu.⁸

Neophodnost ubrzanja procesa deinstitucionalizacije pokazala se i tokom pandemije kovida-19.⁹ U ustanovama socijalne zaštite veliki je rizik od zaraze, a postoji i nedostatak spoljnog nadzora, što je dodatno pogoršano merama uvedenim tokom i nakon vanrednog stanja.¹⁰

70 osoba koje su živele u stanovanju uz podršku (2017-2018), vraćeno je u institucije (re-institucionalizacija) jer nije obezbeđena **finansijska podrška** za nastavak ove usluge, dok je za **podizanje kvaliteta života korisnika/ca na smeštaju uloženo oko 3,5 miliona eura** u 2018. godini.⁶

1 Saopštenje za javnost, Ustanove socijalne zaštite za smeštaj korisnika i organizacije socijalne zaštite za smeštaj korisnika, Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja, 11.04.2020. <https://www.minrzs.gov.rs/sr/aktuelnosti/vesti/ustanove-socijalne-zastite-za-smestaj-korisnika-i-organizacije-socijalne-zastite-za-smestaj-korisnika>

2 Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. godine, "Sl. glasnik RS", br. 44/2020

3 Biljana Janjić i Dragana Ćirić Milovanović, *Ovde i zidovi imaju uši*, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, Beograd, 2017, str. 7

4 Opšti komentar Komiteta za prava osoba sa invaliditetom iz 2016. godine CRPD/ C/GC/3 para. 55

5 *Ovde i zidovi imaju uši*, op. cit. str. 66

6 Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. godine, op. cit.

7 Strategija unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. godine, op. cit.

8 Nevena Petrušić, *Smernice za sprečavanje nasilja prema ženama sa invaliditetom*, Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, Beograd, decembar 2017. godine, str. 7

9 Zajedničko saopštenje predsednika Komiteta Ujedinjenih nacija za prava osoba sa invaliditetom, u ime Komiteta za prava osoba sa invaliditetom, i specijalne izaslanice generalnog sekretara Ujedinjenih nacija za pitanja invaliditeta i pristupačnosti, dostupno na: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25765&LangID=E>

10 Apel Kataline Devandas ekspertkinje Ujedinjenih nacija, dostupno na: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25725&LangID=E>

Međunarodna zajednica već godinama ukazuje da je potrebno ubrzati proces deinstytucionalizacije u Republici Srbiji: **Komiteo za prava osoba sa invaliditetom (CRPD)**,¹¹ **Komiteo protiv torture**¹² i **Evropska unija** godinama ukazuju Srbiji na neophodnost ubrzavanja procesa deinstytucionalizacije, razvijanje usluga podrške u zajednici i usvajanje sveobuhvatne strategije za deinstytucionalizaciju.

U Strategiji unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. godine navedeno je da je potrebno nastaviti napore u pravcu sprovođenja procesa deinstytucionalizacije i socijalne inkluzije osoba sa invaliditetom.

Položaj osoba sa invaliditetom u institucijama izuzetno je težak. Oni su segregisani, žive u lošim uslovima, diskriminisani su i u riziku su od zanemarivanja i zlostavljanja. Međutim, kršenja ljudskih prava ove manjinske grupe uglavnom su nevidljiva jer se najčešće dešavaju iza „zatvorenih vrata“, a određena nehumana postupanja, kao što su vezivanje, izolacija, elektro-šokovi i slično, pravdaju se kao neopodan medicinski tretman.¹³ Život u instituciji dovodi do gubitka kontrole nad sopstvenim životom.

CEDAW komiteo: Žene sa invaliditetom u Srbiji često su lišene poslovne sposobnosti pa staratelji/ke odlučuju o svim važnim životnim pitanjima umesto njih, što predstavlja kršenje svih ljudskih prava i ima nesagledive posledice.¹⁴

Odlikuje ga rigidan dnevni režim aktivnosti i upravljanja, nedostatak individualizacije i prilagođavanja potrebama korisnika/ca – svi ustaju u isto vreme, hrane se u isto vreme, nemaju privatnost, nemaju adekvatnu podršku niti interakciju sa zajednicom i slično. Takav život je usmeren na održavanje potreba i organizaciju rada same ustanove, a ne na individualne potrebe osoba sa invaliditetom, zbog čega su izložene veoma lošem tretmanu i nemogućnosti ostvarivanja prava.¹⁵ Kombinacija svih navedenih faktora, uz prevelik broj osoba u institucijama i manjak zaposlenih vodi ugrožavanju bezbednosti osoba u institucijama i vodi zanemarivanju, zlostavljanju i nasilju. Osobe sa invaliditetom u rezidencijalnim ustanovama nisu pravno lišene slobode, ali faktički jesu jer im je ograničena mogućnost kretanja, slobodan izlazak iz doma i organizovanje vremena u skladu sa potrebama i željama.¹⁶

Iako je položaj svih osoba sa invaliditetom koje žive u rezidencijalnim ustanovama veoma težak, žene sa invaliditetom u ustanovama su u lošijem položaju. Ukoliko su lišene poslovne sposobnosti, a u najvećem broju slučajeva jesu lišene,¹⁷ one **ne mogu samostalno da odlučuju o važnim pitanjima koja se**

tiču njihovih života, na primer, o mestu stanovanja, lečenju, medicinskim intervencijama, trudnoći, roditeljstvu, partnerskim odnosima, a često nemaju mogućnost da se adekvatno informišu. Pored toga, žene sa invaliditetom u institucijama često su izložene **rodno specifičnim oblicima nasilja**

Instituciji najviše odgovaraju ljudi koji se ne sećaju, koji ne misle, koji ne osećaju i koji ne razmišljaju. *Zaposlena u ustanovi*

11 CRPD/C/SRB/CO/1 para. 26. i 40.

12 CAT/C/SRB/CO/1, CAT/C/SRB/CO/2

13 Biljana Janjić i Kosana Beker, *Osobe sa invaliditetom u institucijama kao žrtve diskriminacije i kršenja ljudskih prava*, TEMIDA, Beograd, 2016, vol. 19, br. 1, str. 109-134

14 CEDAW/C/SRB/CO/4 para. 45 i 46

15 Ibid.

16 Ibid.

17 *Ovde i zidovi imaju uši*, op. cit, 2017, str. 7

– prinudnom davanju kontraceptivnih sredstava, prinudnoj sterilizaciji, prinudnim abortusima i eksploataciji.¹⁸

Osim mogućnosti lišenja poslovne sposobnosti, koje nije u skladu sa odredbama Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom, a široko je rasprostranjena i posebno pogađa osobe sa intelektualnim i psihosocijalnim invaliditetom,¹⁹ u Srbiji je na osnovu Zakona o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama moguće lišiti osobu slobode na osnovu invaliditeta, odnosno, smestiti je u psihijatrijsku ustanovu ili drugu rezidencijalnu instituciju bez pristanka.²⁰

CRPD komitet preporučio je Srbiji da opozove zakone, uključujući i Zakon o zaštiti lica sa mentalnim smetnjama, te da zabrani zadržavanja na osnovu invaliditeta bez pristanka u psihijatrijskim ustanovama i prisilno smeštanje u institucije,²¹ dok je **Komitet za eliminaciju diskriminacije žena (CEDAW)** pozvao Srbiju da ukine mogućnost lišenja poslovne sposobnosti na osnovu invaliditeta.²²

Ekspertska grupa za borbu protiv nasilja prema ženama i nasilja u porodici Saveta Evrope (GREVIO grupa) ukazala je da Srbija treba da obezbedi da staratelji i medicinski radnici, u svim okolnostima, poštuju i postupaju u skladu sa **informisanim i slobodnim pristankom žena** i da **osiguraju poštovanje tog pristanka** u obavljanju medicinskih postupaka, kao što su abortus i sterilizacija. Takođe, neophodno je **preduzimanje potrebnih mera, uključujući izmene i dopune zakona**, kako bi se obezbedilo da sudovi imaju obavezu da razmatraju sva pitanja vezana za nasilje prema ženama prilikom određivanja prava na starateljstvo i posete.

Strategijom unapređenja položaja osoba sa invaliditetom u Republici Srbiji za period od 2020. do 2024. godine planirana je mera za unapređenje ravnopravnosti osoba sa invaliditetom u odnosu na brak, vanbračnu zajednicu i roditeljstvo, uključujući i da **žene sa invaliditetom slobodno odlučuju o rađanju dece.**

Pandemija kovida-19 u svetu a i u Srbiji jasno je pokazala da je neophodna hitna deinstitucionalizacija, imajući u vidu veliki rizik od zaraze koji postoji u ustanovama u kojima živi mnogo osoba na ograničenom prostoru, a mere koje je država preduzimala dovele su do kršenja svih ljudskih prava osoba koje žive u institucijama, kao i do nemogućnosti spoljnog nadzora nad radom institucija.

Iako je nesporno da je u vreme epidemije neophodno sprovoditi mere radi očuvanja zdravlja i bezbednosti osoba sa invaliditetom koje su u ustanovama i zaposlenih u ustanovama socijalne zaštite, ni same mere ni način njihovog sprovođenja ne smeju da budu diskriminatorne. Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja (MRZBSP), od marta 2020. godine, donelo je niz instrukcija za postupanje ustanova socijalne zaštite, koje su u direktnoj suprotnosti sa preporukama međunarodnih eksperata i ekspertkinja za ljudska prava:

Početak marta **zabranjene su posete i napuštanje ustanova.**²³ Naređeno je i da korisnici/ce i zaposleni ne smeju izlaziti iz svojih soba bez preke potrebe, a kretanje korisnika/ca unutar ustanove dopušteno je samo uz odobrenje zaduženog radnika uz nadzor osoblja i poštovanja fizičke distance.²⁴

18 Barbara Faye, *Violence Against Women with Disabilities*, Center for Women Policy Studies, USA, 2011.

19 *Nasilje nad ženama sa invaliditetom u rezidencijalnim institucijama*, op.cit, 2016, str. 111

20 Zaključna zapažanja o Inicijalnom izveštaju o Srbiji, Komitet za prava osoba sa invaliditetom, CRPD/C/SRB/CO/1, maj 2016.

21 CRPD/C/SRB/CO/1 para. 26

22 CEDAW/C/SRB/CO/4 para. 45 i 46

23 Naredba o zabrani poseta i ograničenju kretanja u objektima ustanova za smeštaj starih lica ("Sl. glasnik RS", br. 28/2020), objavljena 12.03.2020. godine, dostupno na: <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/vanredno-stanje/2020.03.13.%20Naredba%20001.pdf>

24 Instrukcija MZRZBSP od dana 29.03.2020, dostupno na: <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/vanredno-stanje/2020.03.29.%20Instrukcija%20009.pdf>

Posete korisnicima/cama su na kratko vreme dopuštene,²⁵ pod veoma rigoroznim uslovima (temperatura iznad 18 stepeni, bez kiše i vetra, u periodu od 10 do 18 časova u dvorištu ustanove, dozvoljene su dve posete nedeljno po 15 minuta), ali su veoma brzo ponovo zabranjene.²⁶ Kao i u većini drugih država, u Srbiji postoji mogućnost ograničavanja slobode kretanja prema Ustavu, između ostalog i radi sprečavanja širenja zaraznih bolesti,²⁷ ali je iz Ujedinjenih nacija upućen apel za hitno preispitivanje neophodnosti i srazmernosti ovakvih mera u kontekstu pandemije kovida-19, uz razmatranje alternativnih mera.²⁸

Naredbom MRZBSP propisani su i uslovi za prijem novih korisnika/ca u institucije, iako je CRPD komitet apelovao da države obezbede sigurnost i integritet osoba sa invaliditetom i ubrzaju sprovođenje mera deinstitutionalizacije iz svih tipova ustanova, jer su osobe sa invaliditetom koje i dalje borave u ustanovama izložene povećanim rizicima.²⁹

Ujedinjene nacije izradile su smernice o kovidu-19 i osobama sa invaliditetom i ukazale, između ostalog, da je **neophodno usvojiti i sprovesti strategije deinstitutionalizacije s ciljem da se ustanove zatvore**, a ljudi vrate u zajednicu, kao i unapređivanje podrške i usluga za osobe sa invaliditetom i starije osobe.³⁰

U Srbiji su tokom epidemije dostupne informacije o broju zaraženih i izlečenih korisnika/ca i zaposlenih od kovida-19 u ustanovama socijalne zaštite, ali nisu dostupni podaci o životu u ustanovama tokom epidemije (podaci razvrstani po polu, prenaseljenost institucija,³¹ održavanje higijene,³² zaštita od nasilja, obaveštavanje korisnika/ca o situaciji i razlozima za mere), kao i podaci o broju umrlih korisnika/ca³³ u ustanovama socijalne zaštite.³⁴ U situacijama rigoroznog karantina, **rizik od zanemarivanja³⁵ i nasilja u ustanovama socijalne zaštite je izvesniji, a prijavljivanje i zaštita od nasilja**, koji su u Srbiji i inače neadekvatni i/ili nefunkcionalni,³⁶ **postaju nemogući. Ovo posebno pogađa žene sa invaliditetom, koje su izložene specifičnim oblicima rodno zasnovanog nasilja u ustanovama.**

Prava su nam bila ugrožena, nismo mogle da postavljamo svoje ciljeve i svoje odluke, da se borimo za sebe i druge. *Korisnica doma*

25 Instrukcija MZRZBSP, 09. jun 2020, dostupno na: <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2020-06/2020.06.09.%20Instrukcija%20025.pdf>

26 Obaveštenje MZRZBSP, 29. jun 2020, dostupno na: <https://www.minrzs.gov.rs/sites/default/files/2020-06/2020.06.29.%20Obave%C5%A1tenje%20001.pdf>

27 Član 39. st. 1. i 2. Ustava Republike Srbije

28 Radna grupa za proizvoljni pritvor, Stručno mišljenje broj 11 o prevenciji proizvoljnog lišenja slobode u kontekstu javnozdravstvenih vanrednih situacija, 08.05.2020, dostupno na: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Detention/DeliberationNo11_AdvanceEditedVersion.pdf

29 Zajedničko saopštenje predsednika Komiteta Ujedinjenih nacija za prava osoba sa invaliditetom, op. cit.

30 *COVID-19 i prava osoba sa invaliditetom – Smernice*, Ujedinjene nacije, 29.04.2020, vidi: https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Disability/COVID-19_and_The_Rights_of_Persons_with_Disabilities.pdf

31 U mnogim ustanovama živi veliki broj ljudi na malom prostoru (šest i više korisnika/ca u jednoj sobi). Mnoge ustanove imaju preko 300 korisnika/ca na smeštaju, a neke i oko 900 (na primer, ustanova „Male pčelice“ u Kragujevcu)

32 Izveštaji različitih organizacija i nezavisnih institucija pokazuju da higijenski uslovi u mnogim ustanovama nisu na zadovoljavajućem nivou, da je kupanje korisnika/ca organizovano jednom nedeljno i to grupno, kao i uzimanje i pranje garderobe.

33 Odgovor Ministarstva za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja na molbu za dostavljanje informacija i preduzimanje mera za unapređenje zaštite osoba sa mentalnim invaliditetom na smeštaju u ustanovama od 27.04.2020, koju je podnela Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, <https://www.mdri-s.org/wp-content/uploads/2020/05/Odgovor-MINRZS-COVID-19.pdf>

34 *Serbia: Release Covid-19 Data for Institutions*, Human Rights Watch, 31.07.2020, dostupno na: <https://www.hrw.org/news/2020/07/31/serbia-release-covid-19-data-institutions>

35 Apel Mišel Bašele, visoke komesarke UN za ljudska prava, 30.04.2020, vidi: <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25847>

36 *Ovde i zidovi imaju uši*, op.cit.

Imajući sve to u vidu, evidentno je da je u Srbiji neophodna hitna deinstitutionalizacija.

Tokom maja 2021. godine sprovedena je javna rasprava o Nacrtu strategije deinstitutionalizacije i razvoja usluga u zajednici za period 2021-2026, koja je trajala veoma kratko, nakon izrazito netransparentnog procesa pisanja nacrtu ovog dokumenta, u čijem kreiranju nisu učestvovala organizacije civilnog društva koje se godinama bave pravima osoba sa invaliditetom niti je obezbeđeno učešće osoba sa invaliditetom. Pored toga, nacrt strategije je **rodno neosetljiv i ne uvažava specifičnosti položaja žena sa invaliditetom koje su u institucijama**. Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S, zajedno sa brojnim partnerskim organizacijama, reagovala je na način sprovođenja ovog procesa i pozvala na transparentan dijalog u cilju adekvatnog rešavanja pitanja deinstitutionalizacije u Srbiji.³⁷

Uspešan proces deinstitutionalizacije podrazumeva širok konsultativni proces o načinu sprovođenja procesa deinstitutionalizacije, uz aktivno učešće osoba sa invaliditetom, organizacija koje se bave pravima osoba sa invaliditetom i ljudskim pravima, eksperata i ekspertkinja i svih drugih relevantnih aktera, nakon toga usvajanje strategije deinstitutionalizacije i preduzimanje niza mera i aktivnosti, uz obezbeđivanje adekvatnog finansiranja. **Krajnji cilj treba da bude potpuno zatvaranje institucija i obezbeđivanje svim osobama sa invaliditetom ostvarivanje prava na život u zajednici, uz obezbeđivanje adekvatne i individualizovane podrške osobama kojima je podrška potrebna.**

37 MDRI-S, *Letter of Attention – Deinstitutionalization reform in the Republic of Serbia*, 4. jun 2021, dostupno na: [Letter of Attention – Deinstitutionalization reform in the Republic of Serbia \(mdri-s.org\)](https://mdri-s.org)

This publication is produced with funding from the UN Trust Fund, however the views expressed and content included does not imply official endorsement or acceptance by the United Nations.

Inicijativa za prava osoba sa mentalnim invaliditetom MDRI-S

Osnovana je 2008. godine kao neprofitna nevladina organizacija uz podršku međunarodne organizacije Disability Rights International (DRI) koja je prepoznala potrebu za stalnim prisustvom i jačanjem pokreta za prava osoba sa invaliditetom u Srbiji. MDRI je u potpunosti posvećena zaštiti i promociji ljudskih prava osoba sa intelektualnim i mentalnim teškoćama, te ostvarenju njihove pune uključenosti i učešća u društvu.

Udruženje građanki FemPlatz

Osnovano je 2017. godine sa ciljem da zastupa za unapređivanje i ostvarivanje prava žena i devojčica, zaštitu od diskriminacije i nasilja, ekonomsko osnaživanje i društveno uključivanje, sa posebnim fokusom na žene i devojčice koje se suočavaju sa višestrukom diskriminacijom.